

פרוטוקול

מישיבה מיום 14.1.2010

כב' השופט (בדימוס) אורי גורן, יו"ר הועדה	<u>נוכחים:</u> חברי הועדה:
מר אביגדור קהלני	
כב' השופט (בדימוס) ד"ר גבריאל קלינג	
פרופ' ערן דולב	
גב' אסתר דומיניסיני	
עו"ד נחמה פרלמן	משקיף מטעם משהב"ט:
גב' ליאת ניקריטין, מר מאיר בינג	משקיף מטעם משרד האוצר:
מר יצחק פוקס	משקיף מטעם צה"ל:
מר אביהו דיסטלמן	מרכז הוועדה:
פרופ' אסא כשר	הופיע בפני הוועדה:
ד"ר אורי זנדבנק – הממונה על הוועדות הרפואיות	נוכחים נוספים:
מר שמעון נבון – יו"ר הוועד הארצי של ארגון נכי צה"ל	
מר חיים בר – יו"ר ארגון נכי צה"ל	
עו"ד יוסי לוי – היועץ המשפטי של ארגון נכי צה"ל	
מר עידן קליימן, עו"ד	
מר אורי יבלונקה- עוזר דובר הוועדה	
גורמים נוספים	

א. גורן, יו"ר: ישיבת 14.1.2010 פרופ' אסא כשר מוזמן לתפוש את מקומו ולעזור לוועדה במחשבותיו ודיעותיו על הנושאים הערכיים העולים מכתב המינוי שהוועדה קיבלה ומהחלטת הממשלה המלווה את כתבי המינוי. בבקשה אדוני.

הופעתו של פרופ' אסא כשר בפני הוועדה

פרופ' כשר: תודה. אני אפתח בהצגה עצמית קצרה. הקשרים שלי לנושא של עבודת הוועדה, ואז אצביע על כמה נקודות שמעניינות אותי ונראות לי חשובות.

הקשר הראשון שלי לעבודת הוועדה, הוא שאני אב שכול. בני יהורז היה מ"פ בשריון ונספה לפני 18 שנים.

אני, בפעילות האקדמית והציבורית שלי, עוסק בשאלות שנוגעות להנצחה, נוגעות לשאלות ממלכתיות אחרות. אני לא חבר פעיל בארגון 'יד לבנים' ואני חבר בעמותת 'יד לשריון בלטרון', בעיקר בוועדת ההנצחה שהיא בראשותו של אביגדור קהלני.

כל מה שאני מנסה לעשות בתחומים האלה, עשוי מנקודת מבט ממלכתית, לא מנקודת מבט של קבוצה זו או אחרת.

אני עדיין חותם כל שנה על התנדבות לשירות מילואים, ואני הרבה שנים עושה את שירות המילואים שלי, במחלקת נפגעים באכ"א, בתפקידי ייעוץ לראש אכ"א ולראש מחלקת נפגעים, בשאלות אתיות, שאלות ציבוריות רגישות בתחום הזה.

אני כתבתי מאמרים אחדים בשאלה הזאת וערכתי מאמרים אחרים, לימדתי קורסים בתחום הזה באופן האקדמי הרגיל.

אני רוצה להצביע על כמה נקודות, אבל לפני כן אומר מהי התפישה הכוללת שלי.

אני מבין שלמדינה יש הרבה נקודות מבט שהיא אמורה לבטא בהליכותיה, אבל אותי מעניינת רק אחת מהן, לצורך הדיון הזה, והיא נקודת המבט הערכית. מעניין אותי, מהם הערכים שמדינה צריכה לבטא בהליכותיה. וכמובן שמרובים צרכי עמך, ויש הרבה דברים שהמדינה צריכה לעשות.

יחד עם זה, אני מסתכל עכשיו רק על מהם הערכים שהיא אמורה לבטא בהליכותיה כמדינה דמוקרטית, יהודית ודמוקרטית, כשאנחנו מסתכלים על הפעילויות של שני האגפים שלפנינו.

אני רוצה להתחיל בהערה – אני אקרא לה פילוסופית, אבל היא גם בעלת חשיבות מעשית, ואני אדגים אותה ברמה המעשית.

אני אתחיל בסיפור. אני ישבתי בוועדה שמינה, אני חושב, שר בטחון אחד (אני לא זוכר מי היה שר הבטחון), יו"ר הוועדה היה מי שהיום שר המשפטים, נאמן. התבקשנו לעסוק בשאלת מבחן ההכנסה שמשפחות שכולות התבקשו לעמוד בו, לפני שהמדינה נתנה להם תמלוגים בגובה מסויים.

הוועדה הזאת התכנסה כמה וכמה פעמים, והיא שמעה כמה וכמה עדים כמנכ"ל משהב"ט, כנציגי 'יד לבנים' וארגונים אחרים. היא לא הגישה שום מסמך לאף אחד, אבל קראתי בעיתון שהמלצותיה התקבלו ע"י שר הבטחון ובטל מבחן ההכנסה.

אני לא מזכיר את הדוגמא הזאת בתור למינהל לא תקין, כשבוודאי אפשר לקרוא לזה מינהל לא תקין, אלא לכך שכשהתקבלה החלטת שר הבטחון לבטל את מבחן ההכנסה, היא היתה ללא תפישה. ללא קונצפציה, ללא איזשהו בסיס עקרוני, מקיף, גלוי לנוגעים בדבר וגלוי לציבור, כשהוא מהווה את התשתית הערכית לקבלת ההחלטה הזאת.

לימים, התבקשתי לבוא ליחידה להנצחת החייל כדי להשתתף בדיון על שם התשלום שמשלב "ט נותן למשפחות השכולות, כי היתה אם שכולה שאמרה: 'תגמולים, לא נראה לי שמתאים. זה פוגע ברגשותיי כשאומרים תגמולים', כך היא אמרה, 'כי מה זה, נותנים לי תגמול על זה שבני נהרג?' אז צריך שם אחר. אני הצעתי כמה שמות, אבל הצעתי את השמות האלו באי-נחת, מפני שאין לי מושג מה התפישה שעומדת מאחורי התשלום. מפני שמישהו החליט שיהיה תשלום בגובה מסויים, ושלא יהיה מבחן הכנסה ואנחנו לא יודעים למה. מנין זה בא ולאן זה הולך. אני חושב שזו גישה פסולה, שצריך לא להשלים איתה ולפעול ב-180 מעלות ממנה.

לתת דוגמא אחרת, שגם היא נושא שאתם מתעניינים בו: דו"ח וועדת ורדי, על השאלה של בתי העלמין הצבאיים, על ספר 'יזכור', ערוץ 33 ביום הזיכרון וכן הלאה. וועדת ורדי מורכבת מאנשים נכבדים, היא שומעת עדים נכבדים, היא מגישה המלצות בעלות משמעות מעשית עם קצת הסתייגויות של חלק מחבריי הוועדה. אין לי מושג מה התפישה שלהם. זאת אומרת, אין לי מושג למה זאת תהיה ההמלצה שלהם. אני יכול להבין, בין השורות, שלשנות את המצב המורכב, נוכח כל הגופים הנכבדים, זה קשה. אבל זאת לא תפישה לניהול מדינה, שיש פה בעיה קשה לכן בואו נשאיר את המצב כמות שהוא, כי זה קשה לשנות אותו. אם המצב הוא כמות שהוא – בואו ניצור את הקונצפציה שמצדיקה אותו, ונמשיך על יסוד הקונצפציה הזאת.

אם הוא מצב לא ראוי, אז חרף כל הקשיים אפשר לשנות את המצב הזה, למרות האנשים הנכבדים, בנושאים הרגישים. מה קורה כשאין תפישה? זה לא, ככה, לתפארת הדיון הפילוסופי

אני אומר שצריך תפישה. אלא כשאין תפישה, הכל הוא פוליטיקה. לא פוליטיקה של מפלגות, אלא פוליטיקה של כוחות חברתיים. הדיונים בשאלה מי יקבל מה, מי יעשה מה, מי כן יקבל, מי לא יקבל, נראים כדיונים של וועדי עובדים. (יש לי מין 'עווית' מקצועית כזאת, כל נייר ששולחים אליי הביתה אני עובר עליו), אז אני קורא את הביטאונים של ארגון 'יד לבנים' וארגון האלמנות והיתומים (שמשום מה שולחים לי. אני לא מתרעם על זה, אבל אני לא שייך לארגון הזה כמובן), ואני רואה שרוב מה שנאמר שם, הוא על הטבות סוציאליות, ובעצם 'יש לנו עוד 3% כאן, ועוד אפשרות כאן, ועוד עניין כזה בעל משמעות כלכלית כזו או אחרת', אני לא מזלזל במשמעויות כלכליות, אבל אני חושב שזה ביטוי לכך שכל התחום לא מתנהל על יסוד תפישה ערכית, עקרונית, חתוכה, ברורה, אלא כמשהו ש'זה כספי המדינה, צריך לשכנע את המדינה, יש כוחות שונים שיכולים להשפיע בכיוונים שונים, בדרכים שונות' וכל אחד מושך בכיוון שלו. זה מצב שממנו צריך לצאת, אני מקווה שהוועדה תגבש תפישה משלה ותגרום ממש למהפך בשיטה של התנהלות המדינה המתוקנת בשאלות ערכיות וחברתיות רגישות, מן הסוג שעומד בפניכם.

זאת הערה מאוד כללית. עכשיו אני רוצה כמה הערות ברזולוציה יותר דקה, אבל עדיין כלליות, בתחום הטיפול בשאלות שבפניכם. אני רוצה לעסוק בעיקר במה שעושה אגף המשפחות והנצחה, פחות בנכים, אבל גם על שאלות שנוגעות בנכים, אני מוכן לעסוק בהן, להזכיר אותן וודאי להשיב על כל שאלה שתרצו שאשיב.

אני חושב שיש כמה תפישות מוטעות, מובלעות. כמה שורשים בעייתיים שמובלעים בשיטת העבודה של האגף הזה, של משפחות

והנצחה – לחוד אפשר לדבר גם על הנכים – ראשית, אני חושב שנוצרה מהתחלת שנותיה של המדינה – הכל מתוך כוונות טובות, אין לי מילת גנאי על בני אדם. יש בי ביקורת על החלטות, אבל לא בגנות של בני אדם – נוצרה בהתחלת שנותיה של המדינה, איזושהי מתכונת של עיסוק במשפחות השכולות במסגרת הבטחון הסוציאלי. לכן זה נקרא 'אגף השיקום'. את מי משקמים בדיוק? משקמים את היכולת הכלכלית של משפחתו של הנופל. הנופל, נניח, היה מטה לחמה של המשפחה. אז נשבר מטה לחמה, נשבר החוסן הכלכלי, עכשיו צריך לשקם את היכולת הכלכלית שלה ע"י אגף השיקום, שישלם למשפחה כדי שהיא תוכל לעמוד על רגליה הכלכליות, כי המפרנס נספה.

אני חושב שהתפישה הזאת היא מובלעת, התפישה הזאת היא שגויה. היא לא נכונה בתור תפישה כוללת.

כלומר, ישנם מקרים שבהם אכן זהו המצב הכלכלי, והמדינה אומרת: אדם נספה במהלך שירותו (אני עכשיו לא מבחין בסוגים השונים של השירות, אני בצורה כללית) אדם נספה כשהוא במדים, נספה כי אני שלחתי אותו לאיזשהו מקום? אני שלחתי אותו להיות במדים או ביקשתי ממנו להיות במדים, אני לוקחת על זה את האחריות. אני גרמתי לכך שיהיה במצב מסויים.

כתוצאה מהמצב הזה, קרה שנשבר מטה לחמה של המשפחה, אני נושאת באחריות ואני משקמת אותה.

אבל זה רק ב'זנב' מסויים של הספקטרום. זה לא מה שקרה בהרבה מאוד מן המשפחות. באופן טבעי זה קורה רק בחלק של המשפחות, וגם בחלק שהוא מיעוט. לא מיעוט מבוטל, אבל הוא מיעוט.

כלומר, כשמפעילים את השיטה הזאת, את הגישה הזאת, מפעילים על קבוצה שרוב האנשים בה, הם לא בעלי בעיה סוציאלית

שצריך לפתור בהזדמנות הזאת, את הגישה המתאימה לאלה שבאמת יש להם בעיה סוציאלית, כלכלית, חברתית בגלל האסון שקרה במשפחתם.

אני חושב שצרי לצאת לגמרי מן התמונה הזאת של הבטחון הסוציאלי, ככל שזה נוגע למשפחה הטיפוסית, ככל שזה נוגע לרוב גדול של המקרים, ולהשאיר את שיקולי הבטחון הסוציאלי כשוליים בתמונה הזאת. כשזה נכון, צריך להתעסק בזה, אבל ההנחה היא, שבדרך כלל זה לא כך. זה לא העניין.

את נקודה עקרונית חשובה שאני רוצה להצביע עליה, את הפתרון הקונסטרוקטיבי לנקודה הזאת, אני אזכיר יותר מאוחר.

נקודה שניה שנראית לי, היא כאילו מן המוסכמות, היא כאילו מובנת מאליה, ואנשים לא מערערים עליה בדרך כלל. הם לא מהרהרים אחריה, אבל היא נראית לי מאוד בעייתית, באופן ערכי, בזה שהיחס אל האדם שנספה או האדם שנפצע, היחס הממלכתי אליו, תלוי ברגע שבו זה קרה.

כלומר, אנחנו לא מכירים את האדם כולו, אנחנו מכירים רק את האדם, בשעת מותו או בשעת פציעתו. זה מעניין אותנו. אנחנו שואלים שאלות מן הסוג 'האם הוא נפטר עקב הפעולה הצבאית הזאת?' זאת אומרת, אנחנו מתעניינים רק בנסיבות המוות או בנסיבות הנכות.

אני חושב שהיחס ערכי-אני לא רוצה להשתמש במילה חזקה מדי, כי יש לי רגשות עזים בנקודה הזאת. זה משהו לא ראוי באופן מוסרי, לא ראוי באופן ערכי: עומד בפנינו אדם (ניקח את הדוגמא היותר קלה, כדי להבין את העניין הזה), עומד בפנינו לוחם. הוא ההגדרה הקלאסית של גיבור, של אמיץ אצל אריסטו ואצל הפרשנים שלו היא "מניח את עצמו בסכנת המלחמה, לשם טובת הכלל". הוא מעצים את עצמו בסכנת המלחמה. זאת אומרת,

עצם העובדה שהוא לוחם במדים, היא כבר מספיקה למסורת פילוסופית שלמה כדי לקרוא לו 'אמיץ'. זה לא רק בשעת מעשה הוא עשה מעשה מסויים. זה עצמו כבר קטיגוריה של מידות האישיות שלו. האומץ שלו והנכונות שלו להיות לוחם. עכשיו, הוא לוחם שנים על שנים. הוא עושה כמיטב יכולתו, לפעמים הוא מחרף את נפשו! כל זה לא מעלה ולא מוריד. לא מחייב אותנו בכלל. רק מעניין אותנו, האם הוא נספה בכדור אויב, או בתאונת דרכים.

זאת אומרת, אם הוא חרף את נפשו ושירת את מדינתו בצורה מופתית, שנים ל שנים (זה יכול להיות, אפילו, עשרות שנים), אבל נספה בתאונת דרכים באיטליה, זה לא מעניין אותנו. כי זה קרה לו לא ברגע שבו הוא היה במדים וביצע את משימותיו הצבאיות.

אני חושב שזה יחס לא נכון. אנחנו צריכים להתייחס לבן אדם שלמים, ולא אל רגעים או השניות שבהם הם נספו. מכיוון שאין לנו תפישות חתוכות וערוכות ומסודרות, אנחנו לא הולכים עם הרעיון הזה עד הסוף. אבל אם הולכים עם הרעיון הזה עד הסוף, כשמעניינות אותנו מאוד, הנסיבות האלה, אז איפה הוא נפצע? בחזה או בגב?; כשהוא נהרג, איפה הוא נהרג, מכדור בחזה או מכדור בגב? הוא נפצע מאש כוחותינו או מאש האויב?; הוא נפצע בשעה שהוא באמת הסתער כדי לבצע את המשימה, או שהוא הזדמן לשם באותו רגע, כדי לעשות משהו בעל חשיבות משנית.

אנחנו לא שואלים את השאלות האלו ולשיטתי טוב שאנחנו לא שואלים אותן. זה היה נורא ואיום לשאול אותם. אבל אנחנו בעצם, מפעילים איזשהו קו מחשבה שהיה, אם היה נעשה בצורה שיטתית, היה מוביל גם אל השאלות הבלתי נסבלות האלו. ואנחנו

צריכים יחס אחר אל בני אדם. אנחנו מתייחסים לרגעי מותם או רגעי נכותם, במקום להתייחס אליהם כאל בני אדם מלאים. אני חושב שצריך לצאת מהיחס הזה, ושוב אני אציע הצעות קונסטרוקטיביות.

הערה שלישית, ביקורתית, אחרונה שאני רוצה לשים בפניכם, אני חושב שגם היא קרתה במקרה. היא קרתה באופן סטיכי, במהלך תולדות הגופים הפועלים בתחום הזה, בתולדות המדינה. ואף אחד לא נתן על זה את הדעת, בצורה אחראית, ערכית, מוסרית, אבל היא היום המצב. תראו מה שם האגף – לא של הנכים – מה שם האגף השני: שם האגף השני הוא 'משפחות והנצחה'.

אני נותן משמעות לסדרי המילים בכל מיני ביטויים. בעיני יש לזה משמעות שקוראים לזה 'משפחות והנצחה'. אבל בעיניי, הסדר הזה, משפחות והנצחה, הוא סדר לקוי. הוא סדר ממש משובש. אני חושב שזה ראוי שהמדינה תגלה יחס חיובי אל נספים ואל משפחותיהם, וכמובן תגלה יחס ראוי לנכים ולמשפחותיהם, אבל אני חושב שלהציב את היחס למשפחות לפני היחס לנספים, הוא להפוך איזו קערה על פיה.

מי שמעניין אותנו בראש ובראשונה, אומרת המדינה, הוא מי שנהרג אצלנו, בגללנו, מפני ששלחנו אותו, מפני שאמרנו לו לעשות כך או אחרת, או מפני שהוא היה אצלנו ועלינו האחריות הכוללת למה שקורה לו. זה שהוא נספה, זה פגע גם במשפחתו? אז אנחנו לא אדישים לזה שמשפחתו נפגעה, אבל קודם כל במרכז התמונה, זו הפגיעה באדם ואח"כ נוסף מעגל יותר רחב, של הפגיעה במשפחתו.

אבל כשאני מסתכל על הפעולות שנעשות בהקשר הזה ע"י משהב"ט, ע"י הצבא, ע"י הארגונים 'יד לבנים' ו'ארגון האלמנות

והיתומים', הקערה התהפכה עד כדי כך, שכבר בקושי יש שם זכר לנספים. מה עושה משהב"ט בקשר לנספים – ונשאל את עצמנו בהשוואה למה שהוא עושה עם המשפחות – הוא מתעסק במשפחות בלי הפסק. הוא עושה הרבה יותר ממה שאני רואה מדינות אחרות עושות, תבוא עליו הברכה. אני לא מתמרמר על זה שהוא מתעסק במשפחות, אבל אני מתמרמר על זה שהוא מתעסק במשפחות פי מאה, ממה שהוא מתעסק בנספים. איפה אגף 'המשפחות והנצחה' מתעסק בנספים? בזה שהוא מתחזק את בית העלמין הצבאי? בזה שהוא מעורב ביצירת הספר 'יזכור' ובזה שיש לו עוד כמה פעולות מן הסוג הזה שאתם מכירים כמוני.

לעומת זאת, במשפחות הוא מתעסק בלי הפסק. עכשיו, בשנים האחרונות הוא שולח את העובדות הסוציאליות שלו אל בתי המשפחות.

כשהגיעה לביתנו העובדת הסוציאלית, שהיתה צריכה לבקר אותנו, היא לא זכרה את השם של בני. היא ראתה על המדף ספר שנשא את השם של בני הצעיר, שהוצאנו לכבוד מלאת לו 13, והיא חשבה שזה הוא. עד כדי כך זה לא מעניין אותה, העניין הזה של הנספה. היא באה בשביל אשתי ובשבילי, בלי שום קשר לבננו שנהרג כשהיה קצין בצבא. זה בעיניי טשטוש גמור של סולם הערכים שצריך לעמוד ביסוד פעילות כזאת.

כשאני פותח את העלון של 'ארגון האלמנות והיתומים' (אני חושב שהוא האחרון שקיבלתי, לכן אני מזכיר דווקא אותו. אבל כולם כאלה), מה שאני קורא בו, זה על הטבות. זה על חבילות של הטבות. בקושי אפשר למצוא שם, איזושהי התייחסות לנספים עצמם.

אני מסתכל על חוברת של העיתון 'במחנה'. מדי פעם יש לו מין

נספח כזה של מחלקת נפגעים. במה הנספח הזה מתעסק? כלומר כשהופכים את העלון הזה, על הכריכה האחורית שלו, יש את רשימת הפעילויות שלו. יש שם איזה 12 פעילויות, אחת מהן, באמצע הדרך מהתחלה לסוף, מתעסקת בנספים ולא במשפחות. אני חושב שהמדיניות הזאת מוטעית, ושכחנו את העיקר ואנחנו מתעסקים במשני. אני לא רוצה להגיד טפל, אבל במשני. ראש אכ"א לפני שנה פלוס, מינה צוות שדרורה פאר, תא"ל במיל. שהיתה פעם ראש מחלקת נפגעים, היתה בראשו, ורמי פרידמן, פרופ' בדימוס כמוני ואב שכול כמוני והיה גם נציב שירות המדינה פעם, הוא ואני היינו חברי הצוות, ואנחנו הצענו שינוי של 180 מעלות בגישה הזאת וראש אכ"א אימץ את ההמלצות שלנו. זאת אומרת, קצינות הנפגעים ומחלקת נפגעים, התעסקו במשפחות אבל התעסקו גם בצורה הרבה יותר אינטנסיבית בעולם ההנצחה, יחד עם המשפחות, יחד עם עמותות ההנצחה החייליות, אבל זה עסקה של מחלקת נפגעים, שיהיה בבסיס חדר הנצחה שראוי לשמו. מכובד. כשאני הולך להרצות בצבא, אני מתנה את ההסכמה שלי להרצות, בכך שיראו לי את חדר הזכרון היחידתי. לפעמים ההרצאה שלי היא בחדר הזה והחדר יפה מאוד, ולפעמים אומרים לי שעד שאני אסיים את ההרצאה, ימצאו את האיש שיש לו את המפתח, הכל אפשרי. אנחנו חושבים שזה לא תקין, צריכה להיות מדיניות, צריך להיות נוהל, פקודת מטכ"ל, צריך לעשות את זה בצורה אחרת, אני חושב, שצריך את הפוקוס לשנות. אז יש לי ביקורת גם בנקודה הזאת. עכשיו אני רוצה להצביע על כמה הצעות קונסטרוקטיביות. אני אתחיל ברעיון הכללי של היחס למוות, גם בתרבות שלנו וגם בתרבויות אחרות.

לאנשים שונים, יש כמובן יחס שונה. אנשים – במחקר שהייתי שותף לו, עם פסיכולוג וסוציולוגים – בערך שלישי המשיבים בישראל, אומרים שיש להם היכרות ישירה עם שכול. כשהכוונה היא, שאו הם בעצמם, כמובן לא כולם שכולים, הכוונה היא לשכול מהסוג של מלחמת העולם השנייה או מלחמות ישראל. לא מותם של אנשים באים בימים – שגם הוא אסון, אבל הוא מסוג אחר ולא עליו מדובר. שלישי מכירים את זה, מכיוון שחברים שלהם, תלמידים שלהם, שכנים שלהם או קרובים שלהם. שני שלישי שלא מכירים את זה, מתרחקים, ושלישי הם בעלי עמדות מאוד מגוונות. צריך לראות את המעמקים של היחס התרבותי והמוסדי אל המתים.

יש שלו גישות, אני אגיד משפט אחד על שתיים מהן, ומעט יותר על הגישה השלישית, שנראית לי ראויה והשלטת בסמוי, לא בגלוי.

יש גישה שמתבטאת באמירה המשנאית: "גזירה על המת, שמתכה מן הלב". אני לא מקבל את זה שגזירה על המת שמתכה מן הלב. הוא משתכה אם אנחנו מוכנים שהוא ישתכה, והוא לא משתכה אם אנחנו לא רוצים שהוא ישתכה. ומדינת ישראל קיבלה בנקודה הזאת, החלטה נכונה ויפה שהמתים במסגרת הממלכתית, לא ישתכחו מן הלב. היא נוקטת בצעדים של ספר 'יזכור', בתי עלמין צבאיים וכן הלאה. המתים האלה לא ישתכחו מן הלב, כך החלטנו.

זה לא קל לגרום לזה שזה יהיה יחס יותר רווח, אבל במינון מסויים זה נכון. אני לפני שנים, שמתתי לב לזה שבת"א אין אנדרטה לנופלי ת"א, מה שיש בהרבה מקומות אחרים. היתה רק אנדרטה לנופלי מלחמת השחרור, על גבול ת"א-יפו, כי שם התנהלו קרבות בת"א. ואני כתבתי על זה ועודדתי את הפעילות.

היום יש 'גן לבנים', מקום מפואר, מטופח, ששם מופיעים כל השמות של כל מי שהיו תושבי ת"א ונפלו, וכך צריך. אם יש אנדרטה שאין עליה שמות, המת משתכח מן הלב. זוכרים רק את הנפילה ולא את הנופלים. אבל אם יש גם שמות, אז זוכרים גם את הנופלים וכך ראוי.

רעיון באנדרטאות הנושאות שמות, ובהרבה מאוד גילויים תרבותיים אחרים, גם בתרבות היהודית וגם בתרבויות אחרות, הם לקיים נוכחות של המתים בחייהם של שאיריהם. הם לא משתכחים מן הלב. יש להם נוכחות. יש משהו בצורת החיים שלנו, שנותן להם נוכחות בחיינו.

אם אני אשאר רגע בחלק היהודי, לפני 2000 שנה היה וויכוח אם מקימים בכלל מצבות. יש מחלוקת בתלמוד, האם עושים נפשות לצדיקים – ונפש היא הגל הזה שנושא את השם. והתשובה התלמודית היא, שלא, לא צריך להקים מצבות לצדיקים. למה לא צריך להקים מצבות לצדיקים? כי לא צריך את הסוג הזה של נוכחות. כי התשובה שם היא: "כי שפתותיהם דובבות בקבר". זאת אומרת, כשאתה משמיע משהו בשם רבי עקיבא, זה כאילו רבי עקיבא שוכב בקברו ושפתיו אומרות את זה. כאילו אנחנו מקיימים בחיינו את האדם בתור מדבר. זאת אומרת, יש נוכחות לרבי עקיבא, שמדבר, למרות שהוא מת. ואין כאן שום מחשבות על מתים שמרחפים בעולמינו, אין כאן שדים ורוחות. מת במלוא מובן המילה, אבל יש לו נוכחות, מפני שיש כל מיני מרכיבים של חיינו, שהם קשורים אליו במישרין או שמזכירים דברים שהוא אמר. כמו הנוכחות של האדם שאני יושב מול התמונה שלו, של המרכז הזה שאנחנו נמצאים בו. יש נוכחות ליצחק רבין, למרות שהוא מת. יש לו נוכחות בחיינו. וזו לא צריכה להיות נוכחות רק של אנשים יחידי סגולה מן הסוג של יצחק רבין ז"ל, זה של

כולם.

אז לפני 2000 שנה התווכחו על השאלה אם עושים מצבות לצדיקים, והחכמים החליטו שלא, והעם החליט שכן. ויש לנו בתי עלמין.

מה זה בית עלמין? בית עלמין יהודי וגם נוצרי ובתקופות האחרונות זה גם מוסלמי, נושאים את השמות והם יהיו שם לתמיד. אנחנו לא הופכים את בית העלמין על פניו. זאת הנוכחות. והנוכחות היא בהרבה מאוד דרכים וחלק מהדרכים ידועות ומקובלות, וחלק מהדרכים – את זה חשוב מאוד להבין לגבי עולם ההנצחה – הן פרטיות. הן דרכים שכל משפחה, אפילו כל אדם ודרכי ההנצחה שלו.

אשתי היא ד"ר לפילוסופיה, היא הרצתה עד שיצאה לפנסיה, במכללה אקדמית בת"א. אבל אחרי שבננו נהרג, היא הלכה ללמוד עבודה סוציאלית והיא אמרה שהיא צריכה לעסוק במשהו כזה שיש בו אינטראקציה אנושית מיידית. למה היא צריכה? כי יהורז נהרג. זאת הדרך שלה, ועד היום היא עושה את זה. הדרך שלה לקיים את הנוכחות שלו בחייה, היא לא תמונה על הקיר ולא רק שם על מצבה בבית עלמין, אלא היא בפעולה שהיא עושה כמה פעמים בשבוע, שבה היא מיטיבה את עולמם של אנשים שרע להם. היא מתעסקת בפסיכותרפיה. והדרכים האלו רבות מספור. אין להן מספר. ולכן, אני חושב, הנה התפישה שלי: שמה שמהב"ט נותן היום למשפחות שכולות – אני קורא לזה 'הנצחה ב'.

יש הנצחה א', שמהב"ט נותן למשפחות שכולות, איזה סכום כסף מסויים (לא גדול, אבל לא אפסי), שאיתו אפשר להוציא חוברת זכרון, אפשר להוציא חלק מכתיבת ספר תורה לבית כנסת, אולי קנית פרוכת לספר תורה, ועוד כמה דברים כאלה.

זה בכלים הסטנדרטיים, במקומות הסטנדרטיים, ולכולם אותו דבר. זאת הנצחה א'.

אבל יש עוד הנצחה, שנוכחות של הורים שכולים, אלמנות ויתומים, הצורה שבה הם חיים, יש בה נוכחות של המת בחייהם. לא תמיד רואים את זה, כי לא תמיד יודעים להסתכל על זה, מפני שזה מגוון בצורה קיצונית.

אבל, אם לקחת דוגמא מעולם הביטוח הלאומי (אני הרציתי בבי"ח איכילוב, למשפחות שהסכימו לתרום אברים של בן משפחה שלהם, שנספה. והאמת נוכח אצל האנשים האלה, ביחס שיש להם עם המשפחה של שנתרם. הם תרמו לב, הם מכירים את האיש שלפעמים מוכנים להכיר שני הצדדים (לא תמיד זה קורה), הם מוכנים להכיר את האיש שהלב נמצא אצלו, והם מקיימים איתו קשר חם. זאת היא הנוכחות של הבן שלהם בחייהם. אחד מסוגי הנוכחות. יש בלי סוף דברים כאלה.

ומה שהמדינה עושה, כשהיא נותנת סכום כסף כזה, היא אומרת: אני זוכרת את האדם שנספה, אני מכבדת את זכרו, הוא חשוב לי, ויש סוגים שונים של הנצחת האדם הזה שאני מטפחת אותם: ישנה הנצחת האדם הזה, בעצם הטיפוח של בית העלמין הצבאי שאי אפשר להשוות את רמת הטיפוח שלו עם מה שנמצא מעבר לגדר, שהוא בית עלמין אזרחי. בית העלמין הצבאי הוא למופת, בית העלמין האזרחי תלוי בנסיבות;

אני מקיימת את 'מורשת קרב' ביחידות, שמזכירה את הנופלים; אני מקיימת חדרי ההנצחה ביחידות שמזכירה את הנופלים; אני מקיימת חדרי ההנצחה ביחידות; אני מקיימת את יום הזכרון. אני עושה הרבה דברים. אני גם נותנת למשפחה, במתכונת הזאת, של כמה אלפי שקלים לחודש, את האפשרות לטפח את הנוכחות בצורה הייחודית שבה הם מטפחים את זה. אני לא יודעת מה הם

עושים בזה, הם לא צריכים להגיד לי מה הם עושים בזה. אבל מכיוון שאני נותנת להם את זה, מן המקום הזה, אז אני נותנת להם בזה, אפשרות לטפח את הנוכחות של מי שנספה באמצעים הצנועים, אבל המשמעותיים, הלא אפסיים שאני מעמידה לרשותם.

אני חושב שצריך לדבר על היחס אל המשפחות ואל ההנצחה, במונחים של יחס אל ההנצחה ויחס למשפחות בתור נושאות הנצחה, בתור כאלה שמקיימות את הנוכחות ולהשאיר בצד, בתור תוספת משמעותית וחשובה, אבל בצד, את הסיפור של הבטחון הסוציאלי של המשפחות האלה.

אני חושב שזאת תהיה תפישה ראויה למדינה יהודית ודמוקרטית, ואני לא רואה צורך לקצץ בה. אני חושב שהסכומים הניתנים, אמורים להיות לא אפסיים ולא גדולים, אלא הם יכולים להיראות מכובדים וניתנים לכולם, בלי שום שיקולים של בטחון סוציאלי, ואני חושב שהם נכונים.

אני לא חושב שהיה ראוי לבטל את מבחן ההכנסה, רק בגלל ההשפלה שאנשים הרגישו, בזה שהם עוברים מבחן הכנסה. בגלל היחס של אנשי משפט וכלכלה שיוצאים מן ההנחה שמנסים לרמות אותם ומנסים לתפוש את הרמאי. וזה באמת עניין משפיל ומקומם. אני מבין את זה. אני מבין את ההשפלה הזאת, וטוב היה להיפטר ממנה. אבל אפשר להיפטר ממנה גם בדרכים אחרות, ולא זה מה שנוצר.

אני חושב שמה שנוצר הוא משהו אחר, יחס של כבוד שהמדינה נותנת לנספים, כשהיא מאפשרת למשפחות שלהם להנציח אותם בהנצחה ב'. בסוג הזה של הנצחה, במרכז פה הנספים, ולא המשפחות.

אני רוצה לומר משהו על אמנות. אני לא אוהב את המצב הזה

של- אין צורך לומר שאני, ככה, מכל הכיוונים, כיוון המוסר והאתיקה, אני לא אוהב את המצב הזה ששרר עד ששונה החוק, של להוליך את המדינה שולל, של להיות נשואה דה-פקטו עם ילדים דה-יורה, אבל להמשיך להיחשב לפנויה ולקבל את התשלום המגיע לפנויות. אני ממש לא אוהב את זה. זה נראה לי התנהלות לא ראויה. ומכיוון שהיא בקרבתו של אדם שנספה, היא התנהגות לא ראויה בקרבתו של אדם נספה ובקשר אליו. יחד עם זה, אני חושב שלמרות שהמצב של הורים ואחאים ויתומים מצד אחד, שונה מהמצב של אלמנות, יחד עם זה אני גם מבין את המצב הזה של להיות אלמנת מלחמה – אלמנת מלחמה זו אלמנה של מי שהיה במדים. אני מכיר לא מעט אלמנות כאלה, ולאדם שנספה, יש נוכחות בחייהן גם אחרי שנשאו עוד פעם והביאו לעולם ילדים. התמונה הזאת שהיא היתה נשואה והוא נהרג והוא יצא מן התמונה ועכשיו מישוהו אחר נכנס לתמונה והוא היה כלא היה, זה מצב לא נכון. זה מצב לא נכון. אלמנה כזאת שהיא אלמנת מלחמה, שהיא שכנה שלי, אמרה לי לא מזמן, שהיא לא יכלה להיות באיזשהו אירוע כי היא צריכה לנסוע- היא נושאת חובה כזאת להיות בהלוויה של גיסתה. אני מכיר אותה, ואני לא מכיר שום דבר שהוא בגדר גיסתה, במונחי הימים האלה. ואז התברר, שהיא אחות של הבעל שנהרג ב'ששת הימים'. גיסתה מהבעל הראשון, שנספה, שהיא אלמנתו. אבל בשבילה היא ממשיכה להיות הגיסה שלה. יש זה הרבה במצב הזה.

אני חושב שזה שונה, בגלל העובדה שנכנס בעל חדש לתמונה, אז זה בוודאי שונה מן המצב של הורים ואחראים, ששום דבר לא יכול להיכנס במקום מי שנספה, אבל יחד עם זה יש שם אלמנט חזק מאוד, של הנוכחות, של שמירת הנוכחות שצריך לקיים

אותה. ואני חושב שלא צריך לפגוע בו. הכנסת חוקקה מה שהיא חוקקה – זה סיפור אחר בפני עצמו. אני חושב שהוא שרידי המצב הזה, שבו מושכים ודוחפים בכיוונים, בצורה, של הפוליטיקה הארגונית. אבל אני חושב שיש לזה מידה רבה של הצדקה. זה רעיון קונסטרוקטיבי אחד שאני רוצה להציע, לדבר במונחים שתמיד במרכזם הנספים. והעיסוק במשפחות הוא תוספת לעיסוק בנספים והוא חלק מן העיסוק בנספים. הוא לא עיסוק במשפחות בפני עצמו.

ההתמקדות במשפחות, היא פגיעה בנספים. כשאתם מתקרבים לבית העלמין, ולא רחוק מכאן בית העלמין בקרית שאול, הכניסה הראשית שלו, כתוב שם "משרד הבטחון, אגף המשפחות" (האגף שכח שהוא אגף המשפחות וההנצחה, אני מתאר לעצמי, מכיוון שאין כוונות רעות לאף אחד, יש רק טעויות גסות). מתחת למילים "אגף המשפחות" מופיע הביטוי "היחידה להנצחת החייל". אז כבר הזכרנו פעם את הנצחת החייל, למה שנזכיר פעמיים? אני מניח שזה היה השיקול של מישהו שם, שחסך את האותיות.

אבל תראו לאן זה מגיע! הוא כבר מוכן, בפתח בית העלמין הצבאי, לקרוא לעצמו "אגף המשפחות", מתעסק רק במשפחות, לא מתעסק בהנצחה.

יש כאן סכנה משמעותית שצריך להיערך אליה. נקודה שנוגעת גם למשפחות השכולות וגם לנכים, שכבר הזכרתי את הביקורת שלי ואני רוצה לדבר על זה בצורה קונסטרוקטיבית, היא ההתמקדות ברגע המוות או ברגע הנכות.

אני חושב שזאת תקלה ערכית. כבר נתתי את הדוגמא הזאת. תחשבו על זה מנקודת המבט, בצורה ציורית. אני זוכר שראיתי מחזה פעם, שבו המתים גם נמצאים על הבמה בתור דמויות

מדברות. כאילו מדברות בתוך הראש של איש. בן-אדם שומע ושואל עצמו מה המת היה אומר, ונותן לעצמו איזושהי תשובה ובצורה תיאטרלית היה שם עוד בן-אדם שדיבר.

תחשבו על זה בצורה הציורית הזאת, יש שם בן-אדם. תחשבו על בן-אדם. הוא מת, איננו. הוא לא רואה, הוא לא שומע, הוא לא מדבר. תחשבו על זה בצורה חיה. תחשבו על האדם הזה שמת, בצורה חיה. אנחנו אומרים לו, בהסדרים הישראליים: מה שעשית, איפה שירתת, למה התנדבת, מה קרה לך – לא מעניין אותנו. תודה ושלוש. מפני שנהרגת בתאונת דרכים באיטליה, מכיוון שכך אתה לא מעניין אותנו. זה יחס לא נאות. יחס לא נאות ללוחם, יחס לא נאות לחייל.

היחס שאנחנו מצפים ובמידה רבה רואים, מן הצבא כשמדובר על החיים, הוא יחס טוטאלי. תסתכלו מה המדינה הזאת עושה בקשר לגלעד שליט, שהוא חייל אחד.

אני יושב בוועדה שמינה שר הבטחון, שצריכה להמליץ המלצות מה ייעשה במו"מ עתידי, והיה אם חס ושלום יהיה חייל חטוף או שבוי או אזרח. ואני שומע מה שהציבור לא יודע, מה המדינה הזאת עושה בהקשר של הניסיון להחזיר הביתה את החייל.

למופת. מבחינת המאמצים המתמשכים והקבועים. מו"מ- המדינה הגיעה למסקנה שהוא לא מתנהל כמו שצריך, ולכן היא מינתה אותו, כדי שנעשה סדר בעניין הזה. אבל אני לא מדבר על המו"מ, אלא על מאמצים אחרים שנעשים.

המדינה, יש לה יחס שונה מאשר מדינות אחרות.

לא מזמן נחטף בנסיבות לא ברורות, חייל אמריקאי באפגניסטן. ארה"ב הודיעה: אני לא מנהלת מו"מ עם הטליבאן. נקודה. זה כל מה שממשלת ארה"ב אומרת. ואנחנו לא מדברים כך, וטוב שאנחנו לא מדברים כך.

היחס שלנו אל החיילים הוא יחס טוטאלי, הוא יחס שלם. אתה עכשיו באחריותי, לטוב ולמיטב, מכל הבחינות בכל דרך אפשרית.

תסתכלו על התופעה הפשוטה, הקטנה הזאת לכאורה, שיש לנו קצינות ת"ש ומשקיות ת"ש. מה זה ת"ש? ת"ש זה בעצם טיפול בהיבטי החיים של החייל, שהם לא בצבא, הם בבית, במשפחתו. הם מצוקתו הנפשית או החברתית או הכלכלית, בבית. אבל הצבא מתעסק בזה. מתעסק בזה משתי סיבות: גם מכיוון שזה יכול להשפיע על תפקודו של החייל, אבל גם מכיוון שזה כבוד האדם. החייל הוא לא מכונת מלחמה, החייל הוא בן-אדם ובתור בן-אדם יש הרבה היבטים לחייו. ואני עכשיו דורש ממנו דרישות כל כך רחבות, שאני חייב גם להתעניין בו בצורה מאוד רחבה. אני מתעסק בו בצורה טוטאלית, דורש ממנו דרישות טוטאליות – לחרף את נפשו. אני נותן לו יחס טוטאלי, אתה שלי, באופן דו-סטרי. לא כחפץ, אלא כאדם.

אני חושב שצריך לקיים את היחס הטוטאלי הזה, גם כשמדובר על המתים בצבא. לא יכול להיות שהיחס שלי לחייל-אם חייל יפצע ויישאר בחיים, הוא חייל פצוע ואני, הצבא, אטפל בו. לא משנה למה הוא נפצע, בין אם הוא ירה לעצמו ברגל, בין אם בתאונת דרכים, בין אם בתאונת אימונים, בין אם החייל השני ירה בו. זה לא משנה, אני אקח אותו לבית חולים, אני אטפל בו ואני אתן לו את הטיפול הרפואי הטוב ביותר שאני יכול לתת.

אבל כשהוא מת, אני פתאום מתחיל להתעניין בנסיבות. כשהוא חי, אני לא מתעניין בנסיבות. כשהוא מת, אני כן מתעניין בנסיבות. וזה דבר שאני מציע לשנות. זאת אומרת, לתת למתים ולתת לנכים את היחס שנותנים לחיילים החיים, שהם לא מתים ולא נכים, ולשמור על אותו רוחב יחס. היחס צריך להיות יחס

טוטאלי גם פה וגם פה.

וכאן אני רוצה לומר כמה מילים על ארגונים אחרים, שנמצאים בתמונה בגלל וועדת ורדי או בגלל שאלות שמעניינות גם אתכם. אני חושב שבארגונים האחרים, שזה כולל השב"כ, ו'המוסד', והמשטרה ושב"ס, משהב"ט ואולי אחרים, בכל הארגונים האלה אנחנו צריכים לשאול את עצמנו עוד פעם: מה מתנהל שם בצורה הזאת, הטוטאלית, ומה לא. ארגון לא חייב לגלות יחס טוטאלי אל כל המשרתים בו. צה"ל כן עושה את זה, וטוב שהוא עושה את זה. יש לו יחס טוטאלי ללובשי מדי צה"ל.

אבל ארגון יכול להגיד: יש אצלי אנשים מסוגים שונים, ויש כאלה שיש לי אליהם יחס טוטאלי, ויש כאלה שיש לי אליהם יחס של כאילו מיקור חוץ, כאילו הם בפנים אבל הם מין out sourcing בפנים. In sourcing ואין לי אליהם יחס טוטאלי. טוב, אם ארגון יכול לקיים את עצמו בצורה הזאת והאתיקה, שלו מאפשרת לו לפעול כראוי בצורה הזאת, ולמלא את ייעודו בצורה הזאת, אז הוא יפעל בצורה הזאת. ואז ההבדל הזה בין טוטאלי ללא טוטאלי יתבטא גם בחיים של המשרתים שם, וגם במותם של אנשים שמשרתים שם. ויהיו כאלה שיזכו ליחס אחר בחייהם ולכן גם ביחס אחר בנוכחותם במותם ולמשפחותיהם. אבל כשהיחס הוא טוטאלי בחיים, הוא צריך להיות טוטאלי גם בהקשרים אחרים. אני לא מתאר לעצמי שאפשר לקיים יחס לא טוטאלי לאנשי 'המוסד' בארצות היעד, ולכן אני בטוח שהיחס שם אליהם הוא טוטאלי, ... (הוסר קטע מפאת צנעת הפרט). היחס שלנו אליו הוא טוטאלי, משני הכיוונים. הוא מחרף את נפשו, מסכן את חייו כל שניה שהוא נמצא שם, וגם אנחנו ניתן לו השגחה טוטאלית גם בחייו וגם במותו.

כשאנחנו מסתכלים על לוחמי השב"כ, כשאנחנו מסתכלים על אנשי המג"ב ויחידות אחרות של המשטרה, אז שם זה מובן מאליה שהיחס הוא טוטאלי, כי כל דבר לחימתי, צבאי, הוא טוטאלי כי אחרת אי אפשר לקיים אותו בכלל. אבל זה יכול להיות יותר רחב, ובצבא זה יותר רחב.

אנחנו מנסים לשכנע אנשים, לא רק להיות לוחמים, אלא גם – אם אני מדבר על הצבא – אלא גם להיות תומכי לחימה. גם להיות כאלה שהם לא לוחמים ולא תומכי לחימה, אבל משרתים בכל מיני תפקידים אחרים. איך אנחנו משכנעים אותם להיות שם? אנחנו אומרים להם שזה חשוב, שהארגון צריך את כולם. בארגון יש 20% לוחמים ועוד 80% שהם לא לוחמים, ואי אפשר בלעדיהם ואנחנו משכנעים אותם לשרת שם, להתנדב שם, להתאמץ שם, לבטא שם את כל הערכים שלהם. אם אנחנו לא ניתן להם יחס טוטאלי, אנחנו בבעיה בכלל להביא אותם לשם. איך אנחנו נשכנע אדם שמה שהוא עושה הוא חשוב וחיוני ומצדיק מסירות סביב השעון, אם אנחנו בעצם נותנים לו חצי

יחס? אנחנו יכולים לתת הטבות ללוחמים. אני לא נגד הטבות ללוחמים, ואני לא נגד זה שאנשים יקבלו יותר מאחרים, אבל אני בעד זה שהסף אצל כולם יהיה – כשמדובר על ארגון טוטאלי מן הסוג של הצבא – אצל כולם הוא טוטאלי, והלוחם יקבל עוד יותר.

במקומות שיכולים לקיים אבחנה כזאת בין טוטאלי ללא טוטאלי, אז יקיימו את זה, וזאת תהיה האתיקה הארגונית בין כה וכה.

עוד נקודה אחת אני רוצה להזכיר, והיא בהקשר של מענקים חד-פעמיים, כי ראיתי את זה באחד הניירות.

אני חושב שהרעיון של מענק חד-פעמי, לקוח, שוב, מעולם הבטחון הסוציאלי והוא לא לקוח מהעולם הזה שאני מנסה לבטא באמצעות הערכים שלו, יחס אחר. תפישה אחרת. כי נותנים לך פעם אחת ולתמיד, סכום, תיקח אותו, תעשה בו מה שאתה רוצה ותלך. תעזוב אותנו.

אני חושב שהרעיון הזה 'תעזוב אותנו' הוא רעיון פסול, מפני שאנחנו לא מדברים אל המשפחות, אנחנו מדברים על הנספים. הכסף הזה, החד-פעמי שהולך, כאילו, למשפחה, הוא על שמו של אדם שנספה שהמשפחה מקבלת אותו כדי להמשיך את הנוכחות שלו בחייה.

להגיד: מענק חד-פעמי תודה ושלוש, פירושו לנתק את הקשר, לנתק את הקשר עם זכרו של האדם הזה שנספה. אני אספר לכם משהו על צה"ל, שאני לא יודע אם אתם יודעים, שנמצא ברקע העבודה של הצוות של ראש אכ"א, שסיפרתי לכם על תוצאותיו.

צה"ל איבד את הקשר עם חלק עצום של המשפחות השכולות, היותר וותיקות. צה"ל הוא מאוד אינטנסיבי ומאוד חם, ומרשים מאוד ביחסו למשפחות שכולות של השנים האחרונות, והוא הולך ונעשה פחות ופחות מרשים, ככל שהולכים אחורה בתקופות השנים מאז הקמת המדינה. שזה אומר, לא רק שהמשפחות האלה כואבות את זה שכאילו צה"ל נעלם מחייהם, אלא הנספים האלה, במובן מסויים, נעלמו.

אחת ההצעות של הצוות שהייתי בו, לראש אכ"א, שהוא קיבל אותה מיד ומימש אותה מיד, היתה ביום הזכרון בבית העלמין הצבאי.

אני יודע שיש פה אנשים שיש פה אנשים שנמצאים ביום הזכרון בבית העלמין הצבאי, אני לא צריך לספר להם מה קורה שם. אבל כשמדובר על חלקות ממלחמת יום הכיפורים ועד היום, הן הומות בני-אדם. המשפחות ישנן, המשפחות באות והחברים ישנם והמפקדים ישנם, וזה הומה בני-אדם. הנוכחות החיה של החייל שנספה, רואים אותה בהופעה העצומה הזאת של בני-אדם. אין שם מקום לדרוך, על השבילים הלבנים, כשמדובר על החלקות היותר חדשות.

ומה קורה בחלקה של מלחמת השחרור? מה קורה בחלקה של מבצע קדש? מה כבר מתחיל לקרות בחלקה של ששת הימים? שם ייתכן שאף אחד לא נמצא. זה לא רק שמשפחתו כואב לה שקצינת נפגעים לא הגיעה, אלא הוא- מי מתעסק בו? מי מתעסק בקיום הנוכחות שלו? מי מתעסק בזכרו? אף אחד.

לכן אנחנו המלצנו שיהיה חייל על יד כל מצבה בבית העלמין הצבאי, במיוחד מלחמת השחרור, קדש, ששת הימים – במקומות שהמשפחות פחות נוכחות, מטבע הדברים. ולכן, צריך להבין שלהגיד גמרנו, לסגור את התיק הזה, פירושו לסגור את הקשר בין המדינה לבין החייל, וזאת הגזירה על המת שהשתכח מן הלב, והיא גזירה שלא באה בחשבון. היא, לטעמי, במדינה הדמוקרטית, לא באה בחשבון.

לסיום עוד הערה אחת מכיוון האתיקה הארגונית. אני חושב שהאתיקה הארגונית, צריכה להיות כזאת בכל ארגון בפני עצמו, האתיקה של כל ארגון בטחוני היא שונה מפני שהיעוד שלו שונה. האתיקה של המשטרה והאתיקה של הצבא, אינו אותן אתיקות כי המשטרה מתעסקת בעיקר באזרחים, בהגנתם, בזכויותיהם, בחירויותיהם; הצבא מתעסק בעיקר נוכח אויבים, שם התמונה היא אחרת. זאת היא אתיקה אחרת – אם כי יש

דברים משותפים, כמובן: המקצועיות, כבוד האדם, הרעות וכיוצא בזה.

אבל האתיקה של כל ארגון, צריכה להיות כזאת שמטפחת את היחס הנכון אל השאלות האלה. היא מטפחת את היחס הנכון לנספים ולמשפחותיהם, ובהזדמנות זאת – ובגלל זה אני רוצה להדגיש את ההערה הזאת – בהזדמנות זאת, היא גם אומרת משהו לכל שאר המשרתים בארגון. המאמץ של מדינת ישראל בהקשר של גלעד שליט, הוא בטח לא מאמץ בשביל הוריו. אם כי, גם הם ראויים לחמלת המדינה וליחס טוב של המדינה. זה לא בשבילם. וצריך להגיד את זה, מפני שאמו המנוחה של רון ארד אמרה, שאם הוא מת ויצטרכו להחזיר את גופתו ובשביל זה לשלם תרומה במונחי מחבלים משוחררים, אז היא מוותרת. אני מוכן להגיד את זה פה, למרות שזה נקרא 'דלתיים פתוחות', אבל אני אומר את זה, ככה, 'בדלתיים סגורות' כדי לא לפגוע בה. סליחה, אני מקבל את זה כצעד אצילי מצידך, זה וויתור. וויתורים הם תמיד דברים אציליים. אבל אנחנו רוצים אותו בשבילו, לא בשבילך. גם אם הוא יהיה מת, אנחנו רוצים אותו בשבילו ולא בשבילך. מצב התקין של גופה של חייל ישראלי, זה בבית עלמין ישראלי, בקבר מסומן, במקום שאפשר להגיע אליו. זה המצב התקין. וכל זמן שזה לא המצב התקין, אנחנו נשקוד על זה שזה יהיה המצב התקין!

ואתם וודאי מכירים את ענף 'איתן' במחלקת נפגעים. יש לנו בערך 150 אנשים שאנחנו לא יודעים איפה הם, ואנחנו נחפש אותם עד שנמצא אותם. ואנחנו לא היחידים בעולם שעושים את זה, לארה"ב יש 80 אלף מן המאה הקודמת והמאה הזאת – 80 אלף שהם לא יודעים איפה הם, ומחפשים את כל אחד ואחד. אתמול קראתי על טייס חיל האוויר שמצאו אותו בקוריאה,

ממלחמת קוריאה. לא מוותרים על אף אחד. זה היחס הנכון. אז יש חמלה למשפחה, בסדר, מדברים, עושים את זה בשביל החייל. זה מובן מאליו. אבל עושים את זה גם נוכח כל שאר החיילים. היחס שלנו אל החייל המת, הוא תקיעה בחצוצרה נוכח החייל החי. החייל החי רואה מה היחס שלנו לחברו שנספה, ואם יחסנו אל חברו שנספה הוא בעייתי, זה מעיב על האמון שיש לו ביחסינו אליו.

אנחנו צריכים להבין, שכל אמירה מן הסוג 'אין לנו חובה להחזיר כל חייל', פה ושם פוליטיקאי מתבטא בצורה האומללה הזאת, זה מהדהד באוזניהם של כל החיילים.

אתם זוכרים את סיפור קבר יוסף, שבו לא חולץ לוחם מג"ב מקבל יוסף? מטחת יוסף ז"ל. אז פשטה שמועה בקרב החיילים, בגלל איגרת אומללה שהפיץ קצין חינוך ראשי דאז 'לא בכל מחיר'. לא בכל מחיר, זאת אומרת אנחנו לא מוכנים - 'לא בכל מחיר' זה ביטוי נכון, אבל הוא הובן אז, כאילו מטעמים כאלה ואחרים, וויתרנו על החובה שלנו לחלץ את החייל. זה לא היה רק פגיעה בחייל במשפחתו, בלוחם מג"ב ומשפחתו, זה היה משהו שהיה לו הד עצום באוזני כל החיילים: מה עכשיו יעשו בקשר אליי? מה יהיה היחס אליי, החייל החי? הוא יהיה מותנה, הם יחלצו אותי רק בתנאים סטריליים מסויימים, או יחלצו אותי בכל מקרה? והשאלה מה אני חושב על התנאים בהם יחלצו אותי, כמובן תשפיע על השאלה, מה אני אעשה כדי לחלץ מישהו אחר. הכל הדדי, הכל הוא דו-סטרי או רב-סטרי.

ולכן צריך להבין, שאנחנו מתעסקים באתיקה הארגונית של הארגונים האלה, מתעסקים לא רק בעיצוב נכון של היחס לאיש הארגון, בעיצוב נכון של היחס למשפחתו, אלא גם בהשפעה קצת יותר עקיפה אבל משמעותית, על שאר המשרתים בארגון הזה.

וקשה להפריז בחשיבותה. עד כאן.

א. גורן, יו"ר: בכל זאת, הייתי מבקש דיעה יותר ספציפית, לשתי השאלות

שדיברתי איתך בלשכה, והן: חייל שנפטר בתאונת דרכים באיטליה, אני יכול להבין את זה. אבל חייל שנפצע בדיסקוטק תוך כדי שתית משקאות משכרים, אני לא בטוח שזו אנלוגיה שווה?

וגם, אתה הזכרת את המוסדות האחרים של משטרה, שב"ס ואחרים, מה הקשר שלהם לצה"ל? האם הם צריכים להיות תחת טיפולו של אגף הנכים במשהב"ט, או שכל ארגון שיש לו מטרות שונות והרכבים שונים וגם חלק טוטאלי וחלק לא טוטאלי, האם גם שם צריך להימשך הדבק הדברים האלה?

פרופ' אסא כשר: ברשותך אני אתחיל קודם בשאלה השניה, יותר פשוט לענות עליה.

אני חושב שכל ארגון יש לו היחס שלו אל אנשי הארגון. יכול להיות יחס מגוון ויכול להיות יחס אחיד, והוא צריך לשאת בו. והוא אמור לשאת בו מאלף עד תו. אין שום קשר, בין מה שקורה בתוך שב"ס לבין מה שקורה בתוך צה"ל. זה ארגון אחר, זה ייעוד אחר, זאת אתיקה אחרת, זה סגנון עבודה אחר. צריך לעצב אותו בפני עצמו.

ההסתבכות שלו על ההסדרים של צה"ל, היא הפוליטיקה הארגונית שדיברתי עליה קודם. הכל נעשה בלי תפישות. מכיוון שהוא נעשה בלי תפישות, אז מישוהו בא-נגיד, אולי נציב השב"ס זו לא דמות כל כך משפיעה בחברה הישראלית, אבל נגיד ראש 'המוסד' וראש השב"כ ומפכ"ל המשטרה הן דמויות יותר משפיעות, ואז זה יותר קשה לעמוד מול הדרישה שלהם. ולכן יש פה מסכת שלמה של הסתבכויות מיותרות.

לא צריך להיות שום קשר בין מה שקורה בשום ארגון, למה

שקורה בארגון אחר. כל ארגון ועולמו. צה"ל זה צה"ל ושב"כ זה שב"כ, 'מוסד' זה 'מוסד', משטרה זה משטרה, שב"ס זה שב"ס. אני חושב שצריך לעשות מזה פדרציה של הסדרים, ולא הסדר אחד. אין שום חובה, מבחינת ההסדרים של המדינה הדמוקרטית, אין שום חובה מבחינה מוסרית, אין שום חובה מבחינת כבוד האדם, אין שום חובה מבחינת האתיקה של איזשהו ארגון, שהוא יהיה דבוק להסדר של צה"ל. אין לזה הצדקה.

כשיש ארגון שהאתיקה שלו היא אפילו לא טוטאלית, זה ממש לא בסדר שהוא לוקח טרמפ על ארגון שהאתיקה שלו היא של יחס טוטאלי. צריך לעשות כל דבר בפני עצמו.

יש פה שאלה ברמה יותר מעשית, אז מי יעשה את זה? מי מכל העולם יעשה את זה?

כאן המדינה יכולה ללכת בדרכים שונות. מדינה אצלנו היא לא קפדנית, ברמה של התפישות. ברמת המשפט, המחוקק עושה את זה, בבתי הדין מפעילים את זה. אבל ברמה של התפישה, היא לא דבקנית בתפקידים שהיא מטילה על איזשהו ארגון.

היום, מי יחלץ אזרח שנפל לאיזשהו וואדי? יחלץ אותו הצבא, 669 תהיה היחידה שתתעסק, אם צריך לעשות את זה בהיטס. למה הצבא מתעסק בזה?

הצבא היום מתעסק בגיור, יש בתי דין לגיור של צה"ל. למה הצבא מתעסק בזה? 'כי זה מסלול יותר קצר לגיור, של חיילים לא יהודיים'. איזו מן תשובה זאת?!

צבא מתעסק בבניין הכוח והפעלת הכוח, וגיור זה לא בניין הכוח ולא הפעלת הכוח. אז למה הצבא מגייר? אנחנו לא דבקניים בהגדרה הזאת, ולכן, אנחנו מרשים לעצמנו להטיל משימות מכל מיני סוגים, על גופים שבמקורם נועדו לעניין אחר.

אז אם המדינה רוצה להשתמש באגף שקיים עשרות רבות בשנים,

ושיש בו נסיון, ושיש בו רוח מתאימה, הוא יכול לעשות את זה נוכח ארגונים עם אתיקות שונות. זו שאלה מעשית, שאלה ברמה מעשית.

אבל אני חושב, שאסור לגרום לדלדול אתי בגלל הפתרון המעשי הזה. זה שיש אגף שיקום אחד, למה זה מביא? ואני חושב שיש לזה תוצאות שליליות. אני מכיר מן הרחוב – לא מסקרים, לא מסקרים מדעיים, אבל מן הרחוב אני מכיר את ההבדל בין היחס של משפחות שכולות של חיילים.

ההבדל בין היחס לאגף השיקום מצד אחד, אגף השיקום כשמו הישן, זאת אומרת זה גם היום 'משפחות והנצחה' מצד אחד, ולאכ"א נפגעים מצד שני.

אכ"א נפגעים זה קצינות נפגעים, אלה מלאכיות, זה יחס חם וטוב ונפלא וכואב שהן לא באות. ואלה באגף השיקום, מה היחס? שם עושים לך טובה שמדברים איתך יפה. צריך לעבור כל מיני מחסומים בדרך ללשכה המתאימה, ושם הנחת המוצא של הדיון, זה שאתה שקרן, רמאי, גנב, והם שומרים על החוק והקופה הציבורית, ואתה צריך לשכנע אותם שאתה לא בא להוציא מהם מה שלא מגיע לך.

אני אומר, זה לא סקרים מדעיים, זה אווירה, אבל נתקלתי בה בלי סוף פעמים.

בוודאי יש אנשים נפלאים גם במשהב"ט, בצורה שבה הם עובדים עם המשפחות ובנושאים אחרים. אבל אני חושב, שה'דייסה הזאת', 'הסלט' הזה של ארגונים שונים, שיש בהם גם טוטאלי וגם לא טוטאלי, ויש שם גם כאלה שהם פקידים במדים וגם כאלה אנשים, שהם באמת, מה שנקרא במהותו עניין ממשלתי, ולכן מחייב יחס טוטאלי, כשמדובר על בטחון, הדייסה הזאת פתחה דלת לכניסת החשדות, כניסת השיקולים של מי יודע, אתה בא

אליי עכשיו עם איזה סיפור רפואי. אני יודע אם זה המצאה כדי לקבל תגמולים, או שזה באמת חלק אינטגרלי מהווייתך הארגונית. החשדנות הזאת נכנסת בדלתות האלה. אני חושב שאסור לשלם במחירים אתיים, על הנוחיות הארגונית. ואם זה אומר שצריכים להיות אגפי שיקום שונים, אז יהיו אגפי שיקום שונים. שיעשו את זה בדרכים שונות. דרך אגב, השב"כ ו'המוסד' כפופים לרה"מ, משטרת ישראל כפופה למשרד בטחון הפנים, השב"ס – משרד לבטחון הפנים. מה להם ולמשהב"ט, מבחינת הגרף הנכון של אחריות השר ואחריות המשרד?! זה ממש סוג של הסתבכות ארגונית, אבל שהיא כדי לקחת טרמפ על מי שזוכה ביחס הטוב ביותר. זו התשובה לשאלה השניה.

אני עוד אוסיף ואומר בקשר אליה, שיש בארגונים האלה מי שמתעסק בנספים או בפצועים ונכים. זה לא שאין להם המקבילה של אכ"א נפגעים. יש להם בתוכם, אבל היא לא נותנת את המענה לכל התמונה. היא נותנת רק את המענה של או.קיי. קשר עם המשפחה, או דאגה לזה שיונצח בחדר הזכרון של הארגון או ביחידה שלו.

זה לא מענה למה שצריך לעשות, בהקשר שמקביל לזה של משהב"ט.

כמובן, שאם משדדים מערכות וחושבים על שדוד מערכות, אז אפשר לחשוב גם למה צריכה להיות הפרדה כזאת, בין אכ"א נפגעים מצד אחד, ומשהב"ט מצד שני, אבל היא הפרדה נכונה. היא נראית לי היום- במצב של היום, לא הייתי רוצה שיהיה בלבול, אבל בתפישה לגמרי אחרת, זה יכול להיות שחלק עצום ממה שעושה משהב"ט, יכול לעשות אכ"א נפגעים, ככל שהוא מתעסק בהנצחה, ככל שהוא מתעסק לא בשאלות של בטחון

סוציאלי. זה יכול להיות גם במקום אחר.

אבל אני לא מציע את זה בתור הצעה מעשית. כי אני לא מניח שבהזדמנות זאת, רוצים ממש לשדד את כל המערכות.

אשר לשאלה הראשונה: החייל שלי (אם אני מדבר כמפקד) החייל שלי הוא החייל שלי, ואני אהיה לצידו בכל מצב שבו הוא יהיה, גם אם הוא יחטא. גם אם ישלחו אותו לבית הסוהר הצבאי, אני אלך לבקר אותו שם. אני לא אתן לו גיבוי, במובן הזה שאני אצדיק אותו, אבל הוא לא יפסיק להיות בן-אדם שאני דואג לו, מפני שהיחס שלי אליו הוא טוטאלי, מפני שהדרישות שלי ממנו הן טוטאליות, ולכן, זה ממש לא משנה לי אם הוא נפצע בתאונת דרכים שהוא היה אחראי עליה, או שמישהו אחר היה אחראי עליה. זה לא משנה לי.

אני מתייחס אליו כמו אל: אני המפקד שלו, אז אני כמו הרופא בחדר מיון.

כשאני רופא בחדר מיון ומגיע פצוע, זה ממש לא מעניין אותי מה גרם לפציעה הזאת. יש לי עכשיו יחס אליו, היחס של הרופא אל המטופל. יכול להיות שהוא ירה לעצמו ברגל, יכול להיות שהוא קפץ מהגג בפחזותו, יכול להיות שהוא קפץ מהגג כדי להתאבד. זה ממש לא משנה לי. אני הרופא, אני אייזב את מצבו ויתחיל התהליך של הטיפול הרפואי בו. כי אני הרופא שלו.

והצבא אומר: אני המפקד שלו. הוא יעשה כל מיני דברים, זה לא משנה, אני אטפל בו. יש בתי משפט, אם הוא חטא ועבר על החוק או על פקודות הצבא, הפרקליטות תטפל בו, ביה"ד יטפל בו. אבל אני נותן לו יחס טוטאלי.

אני מדבר כאילו המפקד שלו, אני הצבא שלו – אני לא רוצה להכניס ביחסים שביני לבינו, את הבירורים הכאובים והלא אמינים של עקב מה. כל סיפורי העקב, אני ראיתי מזווית

מסויימת כל מיני תיקי 'עקב' שלא מצאו חן בעיניי. יש החלטות 'עקב' כשזה לא עקב, ויש החלטות עקב שהיו צריכות להיות אבל לא התקבלו, שזה כן היה עקב. כל סיפורי ה'עקב' לא מעניינים אותי, ואני לא רוצה אותם ביני לבין החייל. היחס בין גוף בטחוני לבין העובדים בו, הוא יחס בראש ובראשונה של אמון. כל הגופים האלה, הביטחוניים, יש בהם משמעת, אבל צריך להבין היטב את ערך המשמעת. ערך המשמעת הוא לא פני השטח המשפטיים של ציות. אלא ציות זה נגזרת של משהו יותר עמוק. וודאי שצריך להיות ציות, ואי-ציות הוא עבירה על החוק, על פקודות הצבא. אבל הציות נמצא שם לא בתוקף החוק. הציות נמצא שם בתוקף האמון ההדדי של החיילים והמפקדים שלהם, ובאמון הזה צריך להיזהר מלפגוע. כשהחייל מסתער אחריי לתוך האש, הוא לא עושה את זה כי יש סעיף בפקודות מטכ"ל, אלא כי הוא נותן בי אמון, הוא סומך עליי, עד כדי כך שהוא מחרף את נפשו, כשאני אומר לו לחרף את נפשו.

ולכן, באמון הזה אסור לפגוע ולכן אסור להכניס את כל הבריורים האלה לתוך עולמו של המפקד. ומכיוון שאסור להכניס אותם לתוך עולמו של המפקד בחייו של החייל, אסור להכניס אותם לתוך עולמו של המפקד, עולמו של הצבא, גם כשמדובר על החייל המת. כי אני אמרתי בדבריי, שאני ארצה לראות אותו יחס אל החיים ואל המתים. אם פה זה יחס טוטאלי – גם פה זה יחס טוטאלי. אם פה אני לא נכנס לשאלות האלה, בימ"ש יכול להיכנס לזה. אני לא נכנס לשאלות האלה, אז גם פה אני לא צריך להיכנס לשאלות האלה.

אביגדור קהלני: קודם כל תודה על הסקירה, היא היתה ממש מרשימה ביותר.

הבנתי את דעתך בנושא של האוכלוסיות והטיפול בהן.

איך היית מתייחס לאיש הקבע מול האיש הסדיר? כי מה שאני

חש, שאתה כל הזמן מדבר על אותו חייל שמשכנו אותו בידיי ואני צריך לטפל בו לאורך כל הדרך. אבל איש קבע, או פקידה בשב"כ, חולה במחלת סכרת, בגיל 40 או 50, והוא יכול להיות מטופל ע"י ביטוח לאומי. מבחינת כל הנושא של מחלות, האם זה שהוא לובש מדים, אנחנו מחוייבים עליו באותה מידה שאמרת קודם?

פרופ' אסא כשר: אני אתחיל בפקידה בשב"כ ולא באיש הקבע בצה"ל, כי אני מכיר בלגיטימיות של החלטה של ארגון, להבחין בין אוכלוסיות. אבל בחיי היומיום שלו, לא רק אם מישהו חולה במחלה קשה או מישהו מת, אלא בחיי היומיום שלו, אם אתה יכול לנהל את הארגון בצורה כזאת שאתה עומד במטרות הארגון ולא פוגע ברוח הארגון, ולא פוגע בשום דבר חשוב בארגון ע"י זה שיש בו אוכלוסיות שונות – אני קראתי לזה טוטאלי ולא טוטאלי – בסדר. אז אם יש באיזשהו ארגון, באחד הארגונים, בן-אדם שהוא לא בחלק הטוטאלי שלו, אז גם היחס אליו הוא לא טוטאלי. אז בסדר, אז זו לא תהיה הפתעה, וזה לא ישפיע על הצורה שבה הארגון עובד, ואז זה לא מפריע לי. אבל אם הארגון הוא טוטאלי, אז האבחנה הזאת שבאה מהמקומות הלא טוטאליים, היא מפריעה לארגון. לקצין הקבע הזה, שנגיד שהוא תוכניתן, הוא רק יושב ליד המחשב, הוא לא ראה כלי נשק מאז הטירונות והוא לא מסכן את נפשו בשום צורה, אבל אני השארתי אותו פה בצבא, ואני אמרתי לו: תראה, אני נותן לך את המכשירים הכי משוכללים בעולם; אני נותן לך אפשרויות לפתח תוכנות וחומרות שהן חזית הטכנולוגיה בעולם, ואני מפציר בך להישאר פה, שזה ביחידה הטכנולוגית של חיל המודיעין, ו--8-200 היחידה הטכנולוגית של חיל האוויר, בתקשוב ועוד כל מיני מקומות כאלה.

אם הוא יצא החוצה, הוא ישתכר בן-רגע פי 20, ואני אומר לו: תשאר פה כי זה חשוב, כי זה המדינה, כי זה אתגר מקצועי אבל זה גם המדינה. אתה עושה בשביל המדינה דברים שאתה לא יכול לעשות בתעשייה בחוץ.

והוא נעתר ואז, קצת אחרי זה הוא חולה ואני אומר לו: אתה לא מעניין אותי יותר, תלך מפה, המדינה תטפל בכך כמו שהיא מטפלת בכל בן-אדם חולה.

המדינה יכולה לטפל יפה מאוד בבני אדם חולים, אבל אתה עד היום דיברת איתי ציונות, והפצרת בי להישאר פה וגם הצלחת לשכנע אותי.

א. גורן, יו"ר: ואני גם יכול להעביר אותו בסיס, מהיום למחר, לצפון.

פרופ' אסא כשר: נכון, באמת יכול להעביר אותי, כי זה טוטאלי.

א. גורן, יו"ר: הטייסים עוברים כל כמה שנים מבסיס לבסיס.

פרופ' אסא כשר: מאה אחוז. אדרבא, אני אומר, אדרבא, תסתכל איך אתה מעסקי אותי. ואני מוכן להישאר פה, אני חתום קבע, כשאני יודע שאתה

יכול להעביר אותי וזה אומר גם את משפחתי וילדיי, מתל נוף לרמת דוד. בסדר. אבל אני מקבל את זה על עצמי. למה אני מקבל

את זה על עצמי? כי זה ציונות. כי דיברתי איתי ציונות. עכשיו

התברר שאני חולה באיזושהי מחלה, נגרמה הציונות, אתה לא מתעניין בי יותר. אתה מפנה לי עורף. זה פשוט בזיון, אתה מבזה

אותי. אתה עד היום העמדת פנים שיש לנו יחסי אמון מוסריים, ערכיים. עכשיו מתברר שאני מכשיר שלך. כשאתה לא יכול יותר

להשתמש בי, אתה זורק אותי. מה זה עושה לי? בסדר, זה אבוד,

אני כבר צריך לצאת. מה זה עושה לזה שיושב על-ידי והוא

בריא? שגם הוא יכול להרוויח בחוץ פי 20 בן-רגע, אולי פי

200. יש פה השפעה עליי, השפעה עליו, השפעה על רוח הארגון.

אסור להכניס אלמנטים לא טוטאליים, לתוך מערכת שמתנהגת

בצורה טוטאלית.

ואני חושב שכל האבחנות האלה, בין הצורה שבה הוא נפצע,

אסור להן להיות שם.

אני רוצה גם, דרך אגב, מכיוון כבוד האדם. אני לא רוצה לדבר על זה בצורה משפטית, במובן של חוק יסוד כבוד האדם וחירותו, אלא במובן המוסרי של כבוד האדם.

אדם הוא לא מכשיר. אדם הוא משהו אחר, ואני צריך לתת לו את היחס המתאים למשהו שהוא לא מכשיר. ברגע שאני נפטר מעולו,

בגלל שמצבו הרפואי או האחר הסתבך, אני מסתכן בזה שאני מתייחס אליו כאל מכשיר. כל זמן שיכולתי להשתמש בו, טוב.

עכשיו אני לא יכול להשתמש בו, תודה ושלום.

אני לא רוצה לראות את זה לא בנכים ולא במתים ולא בחיילים פצועים באופן זמני. זה לא היחס הנכון לפי הרעיון המוסרי של כבוד האדם.

א. גורן, יו"ר: מה אני אגיד לך? צדקנו שהזמנו אותך. היה מרשים מאוד ומודים לך מאוד.

פרופ אסא כשר: תודה רבה.

(תום הופעתו של פרופ' אסא כשר)

(ה פ ס ק ה)